
AZ MTA REGIONÁLIS TUDOMÁNYOS BIZOTTSÁG HÍREI

OPPONENSI VÉLEMÉNY

Lengyel Imre: A „Régiók versenyképessége és gazdasági fejlődése Magyarországon” című akadémiai doktori értekezéséről

BARTKE ISTVÁN

A gazdaság világméretű egységesülése, a gazdasági verseny globalizálódása, Magyarország EU-csatlakozással együtt járó megújult versenykörnyezete, a témakört illető tudományos érdeklődés erősödése egyértelművé teszi a témaválasztás időszerűségét. Az 1990. évet megelőző és követő gazdasági visszaesés jelentősen csökkentette az életszínvonalat; a politikai rendszerváltás azonban a gazdasági növekedés korábban csak korlátozottan kihasznált erőforrásait is feltárta és részben sikerrel hasznosította. Ezek közül az egyik legfontosabb a gazdasági hatékonyság fokozása, egyebek mellett a területi erőforrások aktivizálásával a regionális versenyképesség növelése céljából.

Az értekezés három részben összefogott 10 fejezetből áll. Az *első rész* A régiók megváltozott szerepe a globális versenyben címet viseli. A szerző ebben bemutatja egyes nemzetközileg ismert teoretikusoknak a térbeli gazdasági folyamatok magyarázatára adott elméleti kísérleteit, külön hangsúlyozva P. Krugman és M. E. Porter munkásságát. Továbbá áttekintést ad a regionális gazdaságtan, illetve térgazdaságtan kiemelt művelőinek újaknak minősített nézeteiről. Elemzi a régió fogalmát és eltérő típusait, majd az újjászerveződőnek tekintett regionális specializáció jellemzőit tárgyalja. A *második részben* a területi verseny és versenyképesség fogalmát írja körül és értelmezi. Áttekinti a versenyképesség méréséhez használt mutatószámrendszert, tájékoztat egyes országok versenyképességi rangsorairól. Külön fejezetben mutatja be az Európai Unió és a versenyképesség viszonyát, e fogalom uniós értelmezését, a különféle jelentéseket, szerződéseket. A dolgozat *harmadik része* tartalmazza lényegileg a választott témakör feldolgozását, vagyis a magyarországi régiók és megyék versenyképességének elemzését. A szerző e részben ismét visszatér a regionális versenyképesség fogalmára, értelmezésére és mérésére, modelleket szerkeszt, amelyek a versenyképesség tényezőit („sikerességi faktorok”) fogják át, majd ezek szellemében elemzi a versenyképesség területi jellemzőit Magyarországon. Végül tételeken vizsgálja az alaptényezők legfontosabb sajátosságait.

A doktori mű önmagában logikus felépítése sajátos belső arányokkal párosul. Ez főként abban nyilvánul meg, hogy a harmadik rész, amely a hazai régiók és megyék versenyképességéről szól, a teljes mű terjedelmének alig 30%-át teszi ki, vagyis a

302 oldalból mindössze 85-öt foglal el. A disszertáció címe tehát nincs összhangban annak tartalmával. A szerző kétségtelenül méltányolandó törekvése, hogy vizsgálatának tulajdonképpeni tárgyát széles tudományelméleti és tematikai összefüggésrendszerben helyezze el. Túlzottan tág kapukat nyitott azonban a regionális gazdaságtanhoz és a területfejlesztési politikához. A széles elméleti és gyakorlati háttér rendkívül informatív, a szakemberek számára érdekesítő olvasmány. Ugyanakkor növeli a feldolgozás hibaforrásait.

Lengyel Imre doktori munkájában a regionális gazdaságtannak történelmi fejlődése során folyamatosan gazdagodott bő tárházából a jelen szerzőit érdeklő fő témaköröket emeli ki, mintegy keresztmetszeti áttekintést nyújtva. Ezeket többnyire a korábban már feltárt összefüggések „újrafelfedezésének” tekinti. A kérdés általánosságban úgy tehető fel, hogy beszélhetünk-e gyökeresen új alapokra helyezett regionális gazdaságtanról (térgazdaságtanról stb.), miként azt a szerző esetenként sugallja, vagy pedig „csak” a diszciplína folyamatos fejlődésének vagyunk tanúi. Magam ez utóbbi nézetet vallom. Ezzel együtt a disszertáns széles perspektívájú áttekintést ad a regionális gazdaságtant művelő szakemberek korszerű kezdeményezéseiről, egymás mellé állítva a különféle modellkísérleteket. Ezek fogyatékoságait azonban nem vagy csak mérsékelten bírálja. Jelentős eredmény, hogy a disszertáns – a feldolgozott forrásmunkák alapján – meghatározza a régiók, illetve városok közötti verseny jellemzőit, feltárva és elemezve a vállalatok és az országok (térségek) közötti verseny azonosságait és különbségeit. Meggyőzően bizonyítja – más nézetekkel ellentétben – hogy az egyes területek között is kialakul verseny. A kutatás jelentős eredményei közé sorolható, hogy Lengyel Imre saját módszert ismertet a hazai régiók (megyék) statikus és dinamikus versenyképességének mérésére, 35 mutató felhasználásával. A doktori műben megjelenő legfontosabb eredmény tehát a regionális versenyképesség fogalmának, értelmezésének bemutatása nemzetközi forrásmunkák elemző áttekintésével; a fogalom fejlődésének, a területi versenyképesség számítására alkalmazott tényezők változásának részbeni nyomon követése, valamint a feltárt nemzetközi tapasztalatok alapján a magyar megyék versenyképességének meghatározása. A túlzottan kiterjedt elméleti stb. háttérből eredő hiányosság, hogy a doktori műben sok a gondolatismétlés.

Lengyel Imre munkájához a feldolgozandó forrásanyagot túlnyomó többségében a közelmúlt 15 év publikációiból válogatta; abban a korábbi évtizedek terméséből mindössze Marshall, Hoover és Isard egy-két tanulmánya szerepel. A válogatásból kimaradtak olyan forrásmunkák, amelyek több évtized előtt keletkeztek, a választott témakörhöz viszont jól illeszkedtek volna. Az általános észrevételek után részletes megjegyzéseimet a disszertáció fontosabb elvi megállapításaihoz fűzöm.

Az értekezés 4. oldalán a következő megállapítást olvashatjuk. „Az elmúlt években feltámadt az érdeklődés a fejlődés földrajzi aspektusai ... iránt, hogy a gazdasági tevékenységek hol mennek végbe ... talán csak az a meglepetés, hogy ez az érdeklődés ilyen hosszú idő után került a közgazdaságtan főáramába”. A szerző Krugman egyik 1999-ben megjelent publikációjából vette át az idézetet. Később más szerzők ilyen típusú megállapításait is egyetértően ismerteti. Így pl. a 23. oldal

első bekezdésében, amely előtt a gazdaság térbeliségének „újrafelfedezése” cím áll, a következők szerepelnek: „A közgazdaságtudományban a 90-es évekig főleg a mikro- és a makroszint ... valamint a nemzetgazdaságok voltak a vizsgálatok alap-egységei, a kettő közötti mezoszintre, így a regionális és városi szintre is alig fordítottak figyelmet.” Az idézett szövegnek nemcsak a tartalmi mondanivalója, hanem a belső ellentmondásossága is szembevetendő, amennyiben a telephelyelméletek mind a gazdasági mikro-, mind pedig a mezoszférában jelen voltak és vannak; (gondoljunk pl. von Thünen, A. Weber, A. Lösch, W. Isard és mások telephelyelméleti munkáira). Más oldalról az országos gazdaságok szintje aligha állítható szembe a regionális szinttel, hiszen pl. Ricardo komparatív költségelméletének hátterében az országok közötti (területi) munkamegosztás áll. Ugyancsak a 23. oldal 1. bekezdésében olvashatjuk a következő megállapítást: „Hiába ért el Nobel-díjas közgazdászok sora, pl. Paul Samuelson, Franco Modigliani, Milton Friedman, Robert Solow a térbeliség egyes részkérdéseivel (városgazdaságtan, szállítási költségek, megtakarítási jellemzők térbelisége stb.) foglalkozva érdekes eredményeket, ezek sajnos nem keltettek széles érdeklődést.”

Érdemi bírálatot követel a közgazdaságtudomány elmarasztalása, hogy ugyanis az az 1990-es évekig nem fordított kellő figyelmet a regionális összefüggésekre, illetve a „szórványos” eredmények nem keltettek figyelmet. Ezek cáfolatára természetesen nem sorolható fel a nemzetközi és a hazai közgazdasági szakirodalom javának a töredéke sem; néhány munka véletlenszerű kiemelése azonban közelebb vihet a kérdés objektív megítéléséhez. Jellemző témájú, illetve a területiséget előtérbe helyező publikációk 1950 és 1980 között pl.:

- Samuelson, P. (1952) Térbeni árgyensúly és a lineáris programozás. – *American Economic Review*. 42.
- Greenhut, M.L. (1956) *Üzemtelepítés elméletben és gyakorlatban*. Illinois.
- Myrdal, G. (1957) *Gazdaságelmélet és az elmaradott területek*. London.
- Berry, B.J.L. (1964) A városok, mint rendszerek a városok rendszerében. *RSA Papers*. Vol. 13.
- Boudeville, J-R. (1966) *A regionális gazdasági tervezés problémái*. Edinburgh.
- Tinbergen, J. (1968) A központok méret szerinti megoszlásának hierarchikus modellje. *RSA Papers*. Vol. 20.
- Alonso, W. (1971) A városméret közgazdaságtana. *RSA Papers*. Vol. 26.
- Lasuen, J.R. (1973) Urbanizáció és fejlődés. Időbeli kölcsönhatás a földrajzi klaszterek között. – *Urban Studies*. Vol. 10.
- Parr, J.B. (1973) Növekedési pólusok, regionális fejlődés és a központi helyek elmélete. *Papers of the RSA*. Vol. 31.
- Smith, D.M. (1975) Neoklasszikus növekedési modellek és a regionális növekedés az USA-ban. – *Journal of Regional Science*. Vol. 15.
- Hanham, Q.-Brown, L.A. (1976) Diffúziós hullámok a regionális gazdasági fejlődés összefüggésében. – *Journal of Regional Science*. Vol. 16.

- Hansen, N. (1978) A regionális szeparatizmus közgazdasági aspektusai. *RSA Papers*. Vol. 41. stb.

A külföldi szakirodalom mellett jelentős számú hazai tanulmány is készült regionális témakörben 1950 és 1990 között. Ezek közül csak az alábbi két gyűjteményes kötetet emelem ki:

- Enyedi Gy. (szerk.) (1976) *A magyar népgazdaság fejlődésének területi problémái*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rechnitzer J. (szerk.) (1985) *Vonzáskörzetek – Agglomerációk II.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Mindezek ellenére nincs teljesen objektív mérce a közgazdaságtudomány regionális témák iránti érdeklődésének minősítésére. Az azonban kétségtelen objektivitással megállapítható, hogy a regionális kutatások a közgazdaságtudomány nemzetközi mezőnyében az 1950-es évektől folyamatosan jelen voltak és vannak; témaválasztásuk az aktuális gazdaságfejlődési problémákhoz igazodott. Ezek néhány év késéssel Magyarországon is megjelentek, és szerepet vállaltak a gazdaságpolitika megalapozásában. Itt kell reagálni a szerző ama tézisére, amely szerint a nevezett kutatások „nem keltettek érdeklődést”.

A területfejlesztési politika egyes elemei már az 1900-as évek első felében megjelentek, főként a gazdaságilag legfejlettebb országokban. Az 1950-es évektől kezdődően a jelzett regionális politikák egységes rendszerré fejlődtek, és fokozatosan korszerűsödtek. A nemzetközi és hazai közgazdasági szakirodalomban rendkívül sok kezdeményezést találhatunk a regionális szemlélet és politikák tudományos megalapozására. Eltekintek attól, hogy e megállapítást példákkal igazoljam, jóllehet a korábbi felsorolásban ilyen témát is találunk. A tudományos háttér politikára gyakorolt közvetett hatása aligha kíván külön bizonyítást, sőt egyes esetekben közvetlen hatások is kimutathatók. Erre kézenfekvő példa a Magyarországon, 1971-ben kormányhatározattal életbe léptetett országos településhálózat-fejlesztési koncepció, amelynek eszmei alapját részben a Christaller–Tinbergen modell, részben a Perroux–Boudeville elmélet képezték. Nem feladat e körben a koncepció több évtizeden keresztül érvényesült konkrét hatásainak minősítése; meg kell azonban jegyezni, hogy annak hatályon kívül helyezése óta, a piacgazdasági környezetben is úgyszólván megállíthatatlan a legkisebb települések sorvadása. Ismeretes a koncepció pozitív és negatív visszhangja szűkebb tudományos és szélesebb társadalmi körökben egyaránt. Aligha tagadható a széles érdeklődés, amelyet keltett.

A területfejlesztési politika, 1957-ben csúfjában, 1975-től kezdve pedig kifejlett formájában az Európai Gazdasági Közösségben is megjelent, és a jelenig növekvő súlyra tett szert. A tudomány – részben brüsszeli megrendelésre – a kezdetektől ugyancsak tevékeny szerepet vállalt a közösségi regionális politika kutatási hátterének létrehozásában. Példaként említhetők a következő szerzők: Armstrong, H. W. (1985), Burtenshaw, D. (1976), Carney, J. (1980), Clout, H. D. (1986), Hansen, N. M. (1974) stb.

Következő vitapont a *globális-lokális* relációnak a jelölt által – külföldi forrásmunkára alapozva – tételezett paradoxona. A dolgozat 4. oldalán Portertől vett idézetként olvashatjuk, hogy „*Paradox módon a globális gazdaságban gyakran*

erősen lokálisak a tartós vállalati versenyelőnyök...”. Ez a gondolat később többször visszatér a dolgozatban. A 12. oldalon az 1.1. ábra a globális–lokális paradoxon főbb jellemzőit foglalja össze a szerző szerkesztésében. A táblázatban szembeállítja (mintegy ellentmondónak tekinti) egymással pl. a piaci verseny globálissá válását és a nemzetek (területi egységek) gazdasági teljesítményében fennmaradó jelentős különbségeket. Nem látható be az összefüggés „látszólagos ellentmondóssága”, mivel két, egymással alig összekapcsolható tényezőt állít szembe. Éppen a versenytér globálissá válása csökkenti egy oldalról a teljesítmények területi ki-egyenlítődésekének esélyeit, egyebek mellett a források (tőke, szakképzett munkaerő, helyi bázisok stb.) viszonylagos szűkössége miatt. Az ábrában szereplő további úgymond „ellentétpárok”:

- Termelési tényezők korlátlan elérhetősége, kontra a hazai bázis egyértelmű megadhatósága;
- Új ismeretek globális terjedése, kontra innovációs kapacitások néhány centrum-térségbe tömörülése stb.

A bemutatott „paradoxon” vitatható absztrakciót képvisel. A globális–lokális viszonyban a gazdaság globalizálódásával párhuzamosan – a reálfolyamatok oldaláról – történt változás lényege az, hogy a telephely a szállítási költségek csökkenése stb. miatt nagyobb távolságról gyűjtheti össze termelési tényezőit, illetve az árukat (szolgáltatásokat) távolabbi területeken értékesítheti, tehát a verseny térbeli szférája kiterjed, egy fok után globálissá válik. A minőségi változást elsősorban a szabályozási (szervezési, döntési, újraelosztási stb.) folyamatokban kell keresnünk; ezek esetében inkább beszélhetünk paradoxonról.

A következő vitapont a „*paradigmaváltás*” a közgazdaságtudományban. Krugman tételét elfogadva Lengyel Imre tanulmányának 44. oldalán a következőket állapítja meg: „*Annak idején a komparatív előnyök, határhaszon, általános egyensúlyelmélet stb. fogalmak bevezetése és hasznosságuk igazolása megváltoztatta a közgazdasági gondolkodást, hasonló hatást várok el a térgazdaságtantól: a szállítási költségek szerepének újraértékelését, a térbeli koncentrációk fontosságának felismerését, a lokális extern hatások feltárását stb.*”. Nyitva marad azonban a kérdés, hogy e korántsem új, a regionális gazdaságtan által igen korán felismert tényezők jelenlegi állapota miért igényel egyfajta „paradigmaváltást”, és ennek mi a lényege. Krugman térgazdasági modelljének a disszertációban bemutatott tényezői, mint a szállítási költség, a centripetális és centrifugális erők, a méretgazdaságosság stb. korántsem újól fog felfedezett elemek. Ehhez a ponthoz sorolom – mint vitakérdést – ama, porterri nézetre alapozott álláspontot, amely szerint a komparatív előnyök elmélete napjainkban nem ad megfelelő magyarázatot a nemzetközi munkamegosztásra, ezért azt a „kompetitív előnyök” elméletével kell helyettesíteni (96. o.). Ebben az érvelésben figyelmen kívül marad, hogy a komparatív elmélet első logikai láncszeme „*a termelési feltételek különbözősége az egyes országok között*” (Samuelson, P.: *Közgazdaságtan*. 1976) továbbá, hogy az elmélet fejlődése folyamán a figyelembe vett termelési feltételek köre bővült a munkaerővel és a tőkével (Ohlin, B.: *Interregional and International Trade*. Cambridge, 1933), és képes volt

befogadni további feltételeket. A fogalom logikai jelentése azonban nem változott. A „komparatív” a kompetitívvel való felcserélése tehát első közelítésre és alapos indoklás nélkül nem fogadható el, azért sem, mert alkalmazásával végső soron az országok (régiók vagy más térségek) versenyképességét azok versenyképességével magyaroznánk. Ez természetesen nem zárja ki a „kompetitív” fogalom használatát, csak a „komparatív” helyetti alkalmazását. Ugyancsak ebbe a körbe (paradigmaváltás?) sorolom a szerzőnek a területi specializáció újszerű formájáról alkotott nézeteit (114. o.) amelyek a szervezési elvek, vállalati jellemzők stb. alapján kialakított gazdasági (vállalati, regionális) típusok területi megjelenését, megoszlását illetik. Egyfajta ún. „vertikális” munkamegosztást tételez fel a fejlődés különböző szakaszában levő régiók között. Elfogadva Porter téziséét, tényező-, beruházás- és innováció-vezérelt régiókat különböztet meg. Nem látom bizonyítottnak a szerző téziséét, amely szerint a régiók közötti „vertikális” viszony – ha lehet ilyen – munkamegosztási kapcsolat lenne. Ez utóbbinak lényege egy oldalról ugyanis, hogy „... az emberi szükségleteket kielégítő különböző javakat és szolgáltatásokat más-más személyek állítják elő, ill. végzik ... továbbá a szakosodás értelmezhető csoportokra is például földrajzi területek szerint...” (Magyar Nagylexikon, 13. kötet, 368. o.). Következésképpen a munkamegosztás horizontális viszony. Közlebb vinne a gondolat megértéséhez, ha a szerző elemezné az általa „vertikálisnak” tekintett munkamegosztást (94. o.).

Az értekezés központjában – elméleti szempontból – a *regionális versenyképesség* fogalma és annak értelmezése áll. A szerző gazdag forrásanyagot sorol fel a fogalom fejlődésének és az értelmezés különféle szempontú változásainak bemutatására. Ellentmondó nézetek is napvilágra kerülnek – különösen a területi versenyképességnek a politikai szférába való átszivárgása kapcsán (lásd EU értelmezés). A témakör vizsgálatakor kiinduló pontnak tekinthető Porter, M. E. felfogása, amely szerint „A versenyképesség egyetlen értelmezhető koncepciója nemzetgazdasági szinten a *nemzeti termelékenység*” (190. o.). Krugmannak hasonló nézetét is kommentálva Lengyel Imre megállapítja, hogy: „... felfogásukban a nemzetközileg piacképes termékek és szolgáltatások előállításának hatékonysága határozza meg általában a versenyképességet, így a regionális versenyképességet is. Megjegyezzük, hogy mindketten a teljes termelékenységet tartják döntőnek, azaz nem emelik ki sem a munka-, sem a tőketermelékenységet” (190. o.). Erre a gondolatkörre később visszatérünk. Úgy tetszik, hogy a disszertáns elfogadja a vázolt elveket, mivel megállapítja, hogy „A versenyképesség közgazdasági kategória, általános értelemben a termelékenység magas szintjét és magas növekedési ütemét jelenti, azaz van statikus és dinamikus megközelítése” (249. o.) Ugyanakkor a következők szerint folytatja: „A versenyképesség a globális versenyben elért olyan tartós gazdasági növekedés, amely egyaránt származik a magas munkatermelékenységből és a magas foglalkoztatottsági rátából”. Meglepő, hogy két, egymást követő és azonos összefüggésrendszer kifejezésére hivatott mondat tartalmában ennyire eltér egymástól; az első mondatban szereplő „termelékenységet” „munkatermelékenységre” cserélte fel a szerző, illetve a második mondatban új fogalmakat (gazdasági növekedés, foglalkoztatott-

sági ráta) is bevezetett a versenyképesség meghatározására. Az utóbbi definíció feltételezhetően az Európai Bizottság területi versenyképesség-felfogását tükrözi, amely szerint (idézve a szerzőt): „A 2001-ben kiadott második kohéziós jelentés már evidenciának, sztenderd definíciónak tekinti a régiók és országok egységes versenyképességét: magas és növekvő életszínvonal, valamint magas és fenntartható foglalkoztatottsági ráta” (160. o.). A Bizottság mindezek mellett kapcsolatba hozza a régiók versenyképességét és konvergenciáját. A régiók versenyképességének ellentmondásos definiálását aligha enyhíti az EU politikai szempontokat is érvényesítő felfogása. Nehezen cáfolható az a tudományos felfogás, amely a régiók versenyképességét a teljes termelékenységekben, vagyis a termelési erőforrások (mindenekelőtt a tőke és a munkaerő) hasznosulási fokában látja, hiszen a magas fokú kihasználás vonzza a „külső” erőforrásokat; a régiók ezekért valóságos versenyben vannak egymással, az erőforrás-nyereség megalapozza a fenntartható fejlődést, a jövedelmek tartós növekedését stb. További probléma forrása lehet, hogy a szerző a versenyképességet a globális versenyben elért eredményekhez köti. Ez a szemlélet a disszertációban többször felbukkan. Nem fejt ki viszont, de nem is tagadja, hogy beszélhetünk-e a versenyképesség szintbeli megoszlásáról? Szó lehet-e a globális piachoz mért versenyképesség mellett integrációs (EU) szintű versenyképességről? Az Európai Bizottság egy tanulmánya szerint (Hingel 1993) várhatóan fokozódni fog a kapcsolatok kiterjedésében, a jövedelemtermelésben stb. tapasztalható különbség a világméretű versenybe kapcsolódni képes, illetve az EU közösségen belül versenyképes régiók, továbbá a csak helyi funkciók ellátására képes térségek között. Ellentmondónak tetszik a korábbi elméleti tézisekkel, mindenekelőtt a lokalitás növekvő szerepének tételezésével az a megállapítás, amely szerint „... a globális cégek működésére a regionális hatóságoknak, önkormányzatoknak nincs befolyásuk...” (234. o.). Néhány oldallal később (238. o.) viszont a következő szöveg olvasható: „A régiók versenyképessége szempontjából az intézmények közül a közigazgatás hatékonysága előtérben áll”. A regionális versenyképességben pedig az, ún. globális cégeknek kulcsszerepük lehet.

A szerző a különböző térségek versenyképességi piramis-modelljének megszerkesztéséből kiindulva, azt továbbfejlesztve ún. „masztabákat” vázol fel, amelyek az eltérő fejlettségű (neofordista, átmeneti, tudásteremtő) régiók versenyképességének részben változó tényezőit csoportosítják egyfajta logika szerint. A 8.3., 8.4. és a 8.5. sz. ábrákban (244–246. o.) külön mezőben együtt szerepel az „életminőség” és az „életszínvonal”, amelyek nem szinonimái egymásnak. Az olvasó mégis ilyen benyomást kap, mert a szerző mindkettőt egyformán a regionális jövedelemre, illetve a munkatermelékenységre és a foglalkoztatottságra vezeti vissza. A szerző logikájába illeszkedve is hiányoznak bizonyos alaptényezők (magyarázó változók), így pl. a gazdasági szerkezet, a környezet minősége stb. Nem fogadható el továbbá a felsőoktatás (általában az oktatás) jellegének a termelés igényeihez való igazítása, mivel önmaga is önálló versenyképességi tényező. A 8.5. ábrán (246. o.) a legfejlettebb („tudásteremtő”) régió masztabájában klaszter-specifikus felsőoktatás „tudás-gyár” szerepel, amely a felsőfokú képzettség egyoldalúságát, termeléstől való

függését vonhatja maga után. Bizonyos tartalmi szűkítés mutatkozik abban, hogy a szerző a régiókat a versenyképesség tényezőinek meghatározott, főként az anyagi termelésre (ezen belül is különösen az iparra) jellemző, részint önkényesen kiemelt körével reprezentálja. Ugyanennek a kérdésnek más irányú közelítése, amelyre a feldolgozott forrásmunkákban is találunk utalást, hogy milyen szerepe van az iparnak a régiók versenyképességének alakításában; ennek kidolgozására azonban a disszertáns nem vállalkozott.

Az értekezés utolsó két fejezete elemzi a *hazai régiók és megyék versenyképességét*, valamint annak alaptényezőit. Bizonyos elméleti bevezetés után rögzíti, hogy a fajlagos regionális jövedelmet tekintve a versenyképesség egyik mércéjének, amelyet két komponensre a munkatermelékenységre és a foglalkoztatottsági rátára bont fel, és amelyet kiegészít a gazdasági nyitottság mutatójával (223. o.). Ugyanitt azt is kifejti, hogy a „*regionális versenyképességnek nincs egyetlen kiemelt mutatója ... hanem viszonylag jól mérhető és egyértelmű közgazdasági kategóriák együttesét jelenti*”. Ez a méréshez összetett módszerek alkalmazását igényli, amelyek által kapott eredmények jelentősen eltérhetnek egymástól és az egyszerűbb közelítéstől. Példa erre Magyarország európai versenyképességének két módszer szerinti sorrendje. A 252. oldal táblázata a sok bemenő információ, illetve a részben kérdőíves felmérés adatai alapján kialakult helyezést mutatja; Magyarország 1999-ben Európában a 26. helyet foglalta el, megelőzve Csehországot, Portugáliát, Görögországot, Szlovéniát. Ugyancsak 1999-ben a fajlagos munkatermelékenység és a foglalkoztatottsági ráta által kifizített kétdimenziós térben (vagyis az ún. „sztenderd” mutató szerint) jelentősen eltérő helyezést kapunk (9.1. ábra, 253. o.). Mind a négy említett ország versenyképessége ugyanis megelőzi hazánkét, bár ennek egyértelműsége Csehország esetében nem állapítható meg, mert valamivel gyengébb munkatermelékenységi mutatója lényegesen jobb foglalkoztatottsági rátával párosult, tehát a két tényező ellentétesen viselkedett. Ez a „sztenderd” „versenyképességi” mutató jelentős hiányossága általában is. Viszont nem a módszer, hanem a feldolgozás hibája, hogy a 9.1. ábra és magyarázó szövege Romániát a csatlakozott országok közé sorolja, viszont ugyancsak minden megjegyzés nélkül kihagyja Máltát és Ciprust.

A magyar és az EU-s régiók versenyképességének összehasonlító elemzése után a magyar régiók és megyék vizsgálatára kerül sor. A főbb tényezők (fajlagos GDP, élől munka-termelékenység, foglalkoztatási ráta stb.) részben nemzetközi mérce alapján történt relatív értékelését követően, kiindulva a „piramis modellből”, több-tényezős módszert alkalmazva állít fel megyei rangsorokat a szerző, és elemzi a hazai versenyképesség alaptényezőit. A modell nemzetközi minták tanulmányozása alapján készült, és tükrözi a szerző regionális versenyképességet illető felfogását is. Áttekintve a versenyképességet befolyásoló, a modellben felhasznált mutatókat, az olvasónak bizonyos hiányérzete keletkezik. Egyszerű logikai megfontolás alapján is fontos tényezőnek tetszik pl. a gazdasági szerkezet, a lakosság iskolai végzettsége, a lakásellátottság, a környezet minősége stb. A felsőoktatási intézmények területi versenyképességet közvetlenül növelő hatása csak igen nyomott szinten jelenik meg, ráadásul a versenyképességet befolyásoló mutatók között a fajlagos hallgatói

létszámot a szülők lakóhelyére vonatkoztatja a szerző, ezzel mintegy szétosztva, illetve területileg áthelyezve az egyetemek és főiskolák regionális versenyképességet növelő szerepét. A vizsgálati módszer részletes tanulmányozása nélkül nem minősíthető biztonsággal hibának, de mindenképpen meglepő, hogy olyan nagy nevű egyetemekkel rendelkező megyéink, mint Baranya, Csongrád, Hajdú-Bihar közepes vagy az alatti helyet foglalnak el a versenyképességi rangsorban, szemben pl. Komárom-Esztergom megyével. (10.1. táblázat, 286. o.).

A disszertáció hiányossága, hogy nem mutatja be a jelen témakörben folyt kutatások hazai előzményeit. Ezt – egyebek mellett – azért is szóvá kell tenni, mert az 1960-as évek második felében és az 1970-es években tett kezdeményezések a magyar közgazdasági gondolkodás részét képezik, és metodikailag a jelenlegihez hasonló utakon jártak. A módszertani változatosságban helyet kapott a területi (megyei szintű) hatékonyság teljes termelékenység alapjain való számszerűsítése, amelyet e dolgozat is – egy közelítésben – versenyképességnek nevez, továbbá a megyék fajlagos jövedelmi különbségeinek feltárása, valamint a termelés területi színvonalkülönbségeinek több változós (faktoranalízis alapján történő) vizsgálata. Példaként ismét csak néhány témakört emelek ki.

- Az egykori Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetében az 1960-as és 1970-es évek fordulóján, a teljes termelékenység számításával vállalati és megyei szinten kidolgozott mű: a magyar ipar területi szerkezetének hatékonysági modellje. A témakörből több tanulmányt publikáltak. (A *Közgazdasági Szemle* 1968/7–8., 1970/9., 1987/4. számában és más tudományos folyóiratokban).
- Barta Györgyi „Magyarország gazdasági fejlődése 1960-tól 1970-ig megyei összehasonlítás tükrében” c. munkája, amelyben fajlagos jövedelmi és élőmunka-termelékenységi stb. adatok alapján mutatta ki a megyék közötti különbségeket. A tanulmányt a *Földrajzi Értesítő* 22. évfolyamának 2–3. száma (1973) közölte.
- Enyedi György tanulmánya: „A mezőgazdaság színvonal-zónái” az általa szerkesztett (és már említett) gyűjteményes kötetben (1976). Erről a munkáról a recenzens Wirth Gyula a következőket írta: „*Enyedi e tanulmányában a termelési színvonal területi különbségeit tárja fel, ennek alapján tipizálja az ország területeit, faktoranalitikai módszerekkel a színvonalat legjobban meghatározó tényezőket ragadva meg. A szerző a faktoranalízis segítségével feltárt összefüggések elemzése mellett keresi a jelenségek mélyebb – természeti, társadalmi, közgazdasági – okait is*”. (*Közgazdasági Szemle* 1977/10., 238. o.).

A példaként kiemelt tanulmányok – miként azt megjelenésük ideje is érzékelteti – a jelenlegitől lényegesen különböző társadalmi, gazdasági, politikai környezetben készültek. Bizonyos fokig eltért az adatok tartalma, a feldolgozás aggregáltsága, ez azonban a területi fejlettségi, hatékonysági szintek reális feltárását nem veszélyeztette.

A disszertáció befejező részében, a regionális versenyképesség javításáról a szerző a többek között a következőket írja: „... a régiók versenyképességének javítása az a régiók <<belügye>>, amihez a főhatóságok csak a háttérrel tudják biztosítani.

Ez azért is így van, mivel a városok, megyék, régiók versenyeznek egymással: a befektetőkért, intézményekért, infrastruktúra fejlesztéséért, versenyképes szakemberekért stb., ha lehetőségük van rá, akkor „elszipkázzák” egymástól ezeket a lehetőségeket.” (301. o.). Az idézett rész egy fontos megállapítást tartalmaz és egy fontos kérdést felvet. Egyrészt határozottan állást foglal abban, hogy a területi (regionális) versenyképesség centrumában az erőforrások területre vonzása vagy onnan való taszítása áll, amelynek elméleti mérőszáma a tőke és a munkaerő (relatív) kihasználási foka. Az idézetben megjelenő kérdés a „csak” szócskával függ össze. A régiók versenyképességi háttérének létrehozása ugyanis mindenekelőtt a gazdaság decentralizálását igényli, amely többek között költségvetési reformot feltételez, a pénzügyi források olyan allokálását, amely anyagilag megalapozhatja az egyes régiók önálló fejlesztéspolitikáját, nemzetközi kapcsolataik kiépítését stb. Ez azonban a hazai politikai erőteret tekintve nem kis feladat.

A dolgozat szövegezése világos, jóllehet az értelmezést helyenként zavarja egyes nem közismert fogalmak definíciójának elmaradása. Helyenként a germanizmus példái is megtalálhatók a szövegben. Ezeknél azonban zavaróbbak azok a pontatlanságok, amelyek elnagyoltnak tetsző fogalmazásból erednek. Pl. a tézisek 5. oldalán olvasható szövegrész: *„Napjainkban ... a nagyrészt mobillá vált termelési tényezők, ... lehetővé teszik, hogy a piaci szereplők bárhol végezzék gazdasági tevékenységeiket”*. Ugyanazon bekezdésben enyhíti a kifogásolt megállapítást: *„... sok, hasonlóan előnyös feltételeket nyújtó település között lehet választani”*, azonban ez sem egyenlő a „bárhollal”. Ilyen típusú pontatlanságok elég gyakran előfordulnak a szövegben.

Befejezésképpen: A disszertáció eredményeinek és bírálható megállapításainak összevetése alapján, és mivel a mű hiteles adatokat tartalmaz, továbbá méltányolva Lengyel Imre sajátos elemzési szempontjait, végül jelentős súllyal azért, mert a jelölt a kandidátusi fokozat elnyerése után számottevő kutatási eredményeket mutatott fel, *javaslom a nyilvános vita kitűzését, és a mű elfogadását.*

Budapest, 2004. június 21.

Bartke István

OPPONENSI VÉLEMÉNY

Lengyel Imre: A „Régiók versenyképessége és gazdasági fejlődése Magyarországon” című akadémiai doktori értekezéséről

VARGA ATTILA

1. Általános értékelés

Lengyel Imre a szub-nacionális szinten értelmezett „regionális versenyképesség” napjainkban gazdaságpolitikai körökben igen népszerűvé vált jelenségét és az annak megjelenéséhez vezető folyamatokat elemzi, illetve néhány, a magyarországi régiók „versenyképességének” meghatározását célzó vizsgálatot közöl értekezésében. A dolgozat építkezése logikus struktúrát követ: az első rész a regionális szint előtérbe kerülésének okait, illetve a régiók gazdasági szerepének tárgyalásához szükséges fogalmi rendszer felépítését végzi el, a második rész a „területi verseny és versenyképesség” fogalmait értelmezi és a „versenyképesség” mérésének problémáját járja körül, míg a harmadik rész a magyarországi régiók és megyék „versenyképességét” vizsgálja. Az első két rész az igen kiterjedt nemzetközi szakirodalom eredményeinek elemzésére alapul, míg a harmadik rész a szerző által megalkotott fogalmi keretet (amely a hazai és nemzetközi irodalomban „piramis modellként” vált ismertté) alkalmazza magyarországi empirikus vizsgálataiban során.

Lengyel Imre értekezése hiánypótló mű a magyarországi közgazdasági, szűkebben regionális közgazdaságtani irodalomban két okból. Egyrészt azért, mert a vonatkozó nemzetközi szakirodalom ilyen mélységű elemzésével és annak szintetizáló igényű összefoglalásával mindezidáig nem találkozhattunk, másrészt azért is, mert az általa közölt empirikus vizsgálatok az elsők a témakörben.

Habár a dolgozat erényeként soroltam fel a logikus szerkezetet, azért azt is meg kell jegyeznem, hogy a szerkezet logikussága inkább derül ki az olvasó számára a mű elolvasása után, mint annak előtte. Hiányoltam a hatásos bevezetőt, amely már az első pillanattól „odavonzza” az olvasó figyelmét a vizsgált témára, megérteti vele, hogy miért fontos az azzal való foglalkozás, a dolgozat miért úgy építkezik, ahogyan stb. Hasonlóan hiányzik a mű egészét kiteljesítő összefoglalás. Ahogyan arra részletesebb bírálatom során is utalni fogok, a szigorúbb szerkesztés, pontosabb kategóriadefiníciók, a többször megfigyelhető ismétlések kikerülése, valamint a pregnánsabb fókusz jelentősen emelhetné volna a dolgozat értékét miközben annak terjedelmét is racionalizálta volna.

2. Részletes bírálólat

I. rész

Az első rész a régióknak a globális verseny miatt megváltozott szerepét tárgyalja, a vonatkozó nemzetközi szakirodalom feldolgozásának bázisán. A rész jól szerkesztett, logikusan építkező. Különösen értékes a negyedik fejezet, ahol a szerző egyfajta fogalmi szintézisre törekszik.

8–9. o. A globális verseny kialakulásának a dolgozatban felsorolt tényezői (liberalizációs politikák, információs-kommunikációs technikák fejlődése) mellett a szállítási költségek drasztikus csökkenése (konténeres szállítás etc.) is szerepel az okok között a nemzetközi elemzésekben, így ez utóbbinak is helye lett volna a felsorolásban.

A globális-lokális szintek gyakran hangoztatott paradoxonának ismertetése jó és kellőképpen tömör, a megértést különösen segíti a porteri gondolatokat összegző, a szerző által készített ábra. Az ezen fejezetben felbukkanó fő gondolat (a globális verseny erősödése, ugyanakkor a versenyelőnyök lokalizálódása a hazai bázison) a későbbiekben sokszor kerül hasonló módokon kifejtésre (pl. 46–47. o., 54. o., 56. o.), ami véleményem szerint korántsem szükséges, hiszen feleslegesen növeli az értekezés terjedelmét.

18–20. o. A globális-lokális paradoxonhoz vezető legfontosabb jellemzők esetében a felsorolás 2. és 7. pontja az innovatív vállalatok lokális együttműködéseivel kapcsolatos, külön pontban való tárgyalásuk szükségtelen. Itt jegyzem meg, hogy a „tacit” tudás fogalmát Polányi Mihály vezette be a nemzetközi szakirodalomba (Polanyi M. [1967] *The Tacit Dimension*. Doubleday Anchor, New York), a műre való hivatkozás szinte „automatikus” az innovációs irodalomban, a dolgozatban is feltétlenül helye lett volna (18–20. o.)!

20. o. A szerző a kilencvenes évek közepét jelöli meg a „szellemi tevékenységek kiszervezése” kezdeteként. Mindez Európára feltehetőleg tartható, de az USA-ra semmiképpen sem. Ott már a nyolcvanas évek közepétől megfigyelhető, pl. a Szilícium-völgy fokozatos átstrukturálódása, a K+F tevékenységek fokozatos áttelepülése a „Nyugat” és a „Dél” államaiba (Arizona, Új Mexikó, Utah, Florida, Virginia, a Karolinák, Texas, Colorado stb.), ezáltal elindítva a csúcstechnológiai ipar szétterjedését az ország korábban fejletlennek számító régióiban.

23. o. Vitába szállnék a szerző azon kijelentésével, miszerint a „regionális közgazdaságtan általában nem használta a közgazdaságtanban elterjedt mikro- és makroökonomiai nyelvezetet”. Habár az „általában” meglehetősen sommás kifejezés, nem szabad elfelejteni, hogy például Alfred Weber telephelyelméletében a profitmaximalizáló vállalat viselkedésének magyarázata során a parciális elemzésekben megszokott technikát alkalmazza a térbeli esetre, vagy hogy von Thünen előbb használta a határelemzést a jövedelem-elosztás vizsgálatában, mint a neoklasszikus közgazdászok. Hasonlóan, a regionális növekedési modellek a neoklasszikus növekedés-magyarázat adaptációi, az input-output vagy a regionális ökonometriai modellek a „mainstream” modellek alkalmazásai, vagy a keynesi

multiplikátor-elmélet éppúgy része a regionális közgazdaságtannak, mint a fővonal makroökonómiájának. A regionális közgazdaságtan tehát inkább beszélte a mainstream nyelvét, mint nem! Annak mellőzése a fővonal által talán inkább a regionális közgazdaságtan eklektikussága, kevésbé rendszerezettsége miatt történhetett. Krugman idevonatkozó igen lényeges gondolataira később fogok kitérni.

24. o., 2.1. ábra. A közgazdasági irányzatok fejlődésének bemutatását célzó ábra tökéletesen hibás! A szerzőnek inkább valamelyik professzionális közgazdasági elmélettörténet könyvből kellett volna idéznie, nem Malizia–Feser munkájából! Kiváló regionális kutatónak tartom mindkettejüket, egyikükhöz igen jó személyes kapcsolatok is fűznek, ám be kell látni, hogy gondolkodásuk nem a közgazdaságtanban, hanem a várostervezés, közösségi politika diszciplínáiban gyökerezik s így sajnálatosan felszínes és (a regionális közgazdaságtan felé) meglehetősen elfogult nézetet tükröz ábrájuk. Csak néhányat a hibák közül: Keynes nyilvánvalóan nem neoklasszikus, az osztrák iskola nem egy képviselője neoklasszikus közgazdász, a mikro és makroökonómia, vagy az ökonometriai pedig nem közgazdaságtani irányzatok stb. Erre az ábrára alapozni a szerző azon kijelentését, hogy „egyre inkább elfogadottá válik az a nézet, hogy a regionális tudomány, avagy a regionális gazdaságtan napjaink egyik vezető közgazdaságtudományi irányzata” (25. o.), téves. Ez utóbbi kijelentést egyébként semmiképpen nem tartom elfogadhatónak. Az igaz, hogy a térszemlélet (Krugman és iskolája hatására) rohamosan terjed a fővonalban, de mindez a regionális közgazdaságtan pozícióját a mainstream közgazdászoknál sajnálatos módon csak áttételesen erősíti.

27. o. Több helyen érzem a szigorú, pontos fogalomhasználat hiányát, és a dolgoknak egyfajta „összemosását”. Jó példa a külső méretgazdaságosság definíciójának esete: „a külső méretgazdaságosság ... nem a vállalat méretétől, hanem a vállalaton kívüli külső tényezőktől, az adott iparág méretétől és technológiai fejlettségétől, a vállalat területi elhelyezkedésétől, a térségben levő munkaerő felkészültségétől, a helyi intézményi környezettől stb. függ”. Meg kellett volna állni a (helyben települt!) iparág méreténél! Ezután a szerző nyilván nagyon sok „külső”, „minőség”, a termelékenység fokozó hatást sorol fel, de ezek nem tartoznak a közgazdaságtan precíz kategóriái szerint a „méretgazdaságosság” fogalmába.

32. o. Nem tartom helyesnek a Krugman által elindított irányzat „térgazdaságtan”-ként való elnevezését. A Fujita–Krugman–Venables könyv címe (The spatial economy) térbeli gazdaságot jelent, kissé provokatív, egyfajta „termékdifferenciációt” célzó címválasztási szándékot tükrözve. A térgazdaságtan egy Thüentől napjainkig fejlődő elméleti közgazdaságtani diszciplína (melynek része a Krugman által elindított iskola). Az említett irányzatot inkább (összhangban a nemzetközi használattal) „Új gazdaságföldrajznak”, vagy „Földrajzi gazdaságtannak” nevezném.

33. o., első bekezdés utolsó mondata: nem igaz, hogy Krugman építene az endogén növekedés elméletére. A két gondolatkör teljesen eltérő gyökerekből táplálkozik. A kettő egyesítését célzó kísérletek pusztán az utóbbi néhány év termékei.

40. o., 2.1. táblázat. A táblázat pontatlanságokat, tévedéseket tartalmaz a regionális közgazdaságtanra vonatkozólag. A verseny nem mindig tökéletlen (lásd pl. Weber tökéletes verseny modelljét), a méretgazdaságosság pedig állandó, ha tökéletes a verseny, és növekvő, ha tökéletlen. Belső ellentmondás is található a táblázatban: még ha a tökéletlen verseny esetét vesszük is csak, a méretgazdaságosság forrásának belsőnek kell lennie (ami mellett persze a külső is megengedhető).

40. o. A Dixit–Stiglitz modellt a szerző megemlíti, anélkül, hogy a tanulmányt (Dixit A.–Stiglitz J. [1997] Monopolistic competition and optimum product diversity. *American Economic Review*. 67. 297–308. o.) pontosan meghivatkozná.

40. o. Nem igaz, hogy a munka mindig mobil az új gazdaságföldrajz modelljeiben. A modellek némelyikében a mezőgazdasági munka nem mobil (Krugman 1991-es modellje), máshol ez a feltételezés feloldásra kerül (*Fujita–Krugman–Venables* 1999).

41. o. Az új gazdaságföldrajz alapmodelljét, a centrum–periféria modellként világhírűvé lett konstrukciót „egyszerű példának”, szemléltetőnek nevezni még a szerző esetében (aki kiváló matematikus is) meglehetősen túlzásnak tartom. Krugman 1991-es, a *Journal of Political Economy*-ban megjelent tanulmányát javasolnám itt meghivatkozni (sajnálatos módon az irodalomjegyzékből is hiányzik!), mivel mindezidáig ez az új gazdaságföldrajz alapcikke, hiszen a modell első közlése itt történt.

41. o., 36. lábjegyzet. Az Isardra és Myrdalra való utalás ismétlés, nincs szükség rá.

42. o., 37. lábjegyzet. A játékelméltre való hivatkozás feltehetőleg a fordítás során keletkezett félreértés.

A regionális közgazdaságtannak a fővonallal való viszonya elemzéséhez egy nagyon fontos összefüggés kifejtése hiányzik a dolgozatból, mégpedig a növekvő hozadék feltételezése, és a gazdaság térbeli modellezhetőségének kapcsolata. Krugman szerint a fővonal-beli közgazdászok azért nem figyeltek oda a regionális közgazdaságtan (mégoly értékes) eredményeire, mert tudatában voltak annak, hogy az állandó hozadék mellett megfogalmazott általános egyensúly (ÁE) elmélete nem alkalmas a térbeli gazdaság modellezésére, ugyanis ha a vállalatok állandó hozadék mellett termelnének, ez azt jelentené, hogy a szállítási költségeken való takarékoság érdekében a termelésnek a kereslethez kellene települnie. Mindez „önellátó kis közösségek” egyenletes térbeli eloszlását eredményezné, ami a gyakorlati tapasztalattal nyilvánvalóan ellentétes. Ezért mindaddig, amíg a nem-tökéletes piac melletti ÁE modell (Dixit–Stiglitz) meg nem jelent, a teret a főáramlat képviselői mintegy zárójelbe tették.

46–47. o. Az innovációval összefüggő lokalizációs előnyöknek ezúttal Porter művei alapján való felsorolása jó, de mivel mindezekről már a korábbiakban (8. oldal és körülötte) is elemzés készült, sikeresebb lett volna, ha az itt szereplő anyagot a szerző a globalis-lokális viszonyrendszer ismertetése közben használja fel.

53. o. és környéke. A porteri dinamikus agglomerációs előnyök elemzése során gyümölcsöző és újszerű eredményeket ígérő lett volna a regionális innovációs rendszerek (pl. Braczyk, H.-J.–Cooke, P.–Heidenreich, M. (eds.) [1998] *Regional Innovation Systems. The Role of Governances in a Globalized World*. UCL Press, London vagy Cooke P.–Boekholt P.–Tödtling F. [2000] *The Governance of Innovation in Europe. Regional Perspectives on Global Competitiveness*. Pinter, London) és az innováció földrajza (pl. Feldman M. [1994] *The Geography of Innovation*. Kluwer Academic Publishers, Boston vagy Varga A. [1998] *University Research and Regional Innovation*. Kluwer Academic Publishers, Boston.) irányzataira való hivatkozás, illetve a porteri gondolatoknak azokkal való esetleges összevetése.

Igen figyelemreméltónak érzem a szerzőnek a közgazdaságtan (ide tartozik a „fővonal”, vagyis például az új gazdaságföldrajz vagy az endogén növekedés elmélete) és egyfajta „alkalmazott gazdaságtan” (a porteri gondolatokat ide sorolja) rendszereinek összehasonlítására vonatkozó sorait. Míg ez utóbbit egyfajta praktikus, a gazdaságpolitikához közel álló gondolatmenet, kevésbé feszes fogalmazásmód és a gyakorlati felhasználókat megcélzó stílus, addig az előbbit igen gondos és letisztult fogalomhasználat, szigorúan zárt logikai rendszer, a közös halmazba tartozó jelenségek konzisztensen ugyanazon kategóriával történő megjelölése jellemzi. Azt viszont sajnálatosnak tartom, hogy a szerző több helyütt a közgazdaságtan ökonómikus, fegyelmezett fogalmazásmódja helyett az általa alkalmazott gazdaságtani közelítésmódnak nevezett irányzat túlbujánzó, néha kifejezetten redundáns stílusát követi. Ez utóbbi megfelelő (és véleményem szerint szükséges) tartozéka a gazdaságpolitikára való hatásgyakorlásnak, de nézetem szerint nem kell, hogy kelletke legyen egy tudományos igényű elemzésnek. Példaként az 54. oldalon található sorokat idézném:

„Porter empirikus vizsgálataiból is adódik, hogy a vállalat térségi bázisa nyújtja azokat az *információs és innovatív versenyelőnyöket, dinamikus agglomerációs hozadékot, szinergiát, felhalmozódott egyéni és szervezeti tapasztalatokat, a rejtett tudást*, amelyeket a távoli versenytársak nem tudnak utánozni, így a lokalitásból adódó versenyelőnyöket nem tudják egykönnyen mérsékelni.”

A dőlt betűvel szedett jelenségek a szerző által korábban „dinamikus agglomerációs előnyök”-ként definiált fogalmat részletezik ismét (mindamelllett, hogy maga a fogalom is megjelenik a fenti felsorolásban). Nézetem szerint elég lenne a fogalmat egyszer nagyon alaposan definiálni, valamint annak viszonyát egyéb tudományterületek (így az innovációs rendszerek elmélete, a mainstream közgazdaságtan, a francia „millió közelítésmód”, a regionális közgazdaságtan) hasonló tartalmú kategóriáihoz meghatározni. Mindezt már talán valahol a tanulmány elején meg lehetett volna tenni, és a későbbiekben csak a már megteremtett szilárd alapra építkezni. Egy letisztult fogalmi keretnek a szerző általi kidolgozása és annak konzisztens alkalmazása kiemelkedő erénye lehetett volna a dolgozatnak! Mindez jóval tömörebbé tette volna az értekezést és annak hatásosságát is emelte volna.

53–56. o. Érdekes lett volna a porteri gondolkodás „regionalizálódásának” elemzése. A dolgozatban Porter gondolati keretének bemutatása során két alkalommal is kihangsúlyozásra kerül, hogy azok eredetileg NEM a regionális környezetre voltak megfogalmazva, de a szerző szükségesnek tartja a gondolatok interpretációja során azok lokális szintre való érvényességére való rámutatást (53. o. 47. sz. lábjegyzet; 56. o., 50. sz. lábjegyzet). Porter 2000 után született munkáiban viszont erőteljesen megjelenő új gondolat a regionális tényezők szerepének felismerése. Mennyiben történt meg a regionális dimenziónak a rendszerbe való beépítése (ahhoz hasonlóan, ahogyan azt a szerző megteszi), vagyis mennyire „szervült” a lokális szemlélet Porter gondolkodásában? – mindegyik érdemes lett volna a szerzőnek akár csak egy hosszabb lábjegyzetben is kitérnie.

Az első rész harmadik fejezete igen letisztult, informatív, jól szerkesztett és a dolgozat egészébe jól illő fejezet. Kiváló ötletnek tartom a porteri és krugmani régió-felfogás elhelyezését a szerző által használt kategóriarendszerben, illetve a két felfogás összehasonlítását a 85. oldalon.

A negyedik részben értékes az a szintézis, amely Porter kompetitív fejlődési szakaszainak (97. oldal, 4.1-es ábra), a közelmúlt-beli regionális fejlesztés Waits által elemzett USA-beli tapasztalatainak (106. oldal, 4.1-es táblázat) és Asheim posztfordizmusról írott gondolatainak integrálása révén született. Az eképpen megszületett gondolati keret jól alkalmazható a gazdasági fejlődés különböző szintjein álló régiók fejlesztését célzó intézkedések egységes rendszerben való tárgyalása során.

II. rész

Az értekezés második része a területi verseny és versenyképesség problémakörével foglalkozik.

Általános gondolatok:

Az anyag többszöri, igen alapos elolvasása után sem sikerült a szerzőnek meggyőznie arról, hogy a *területi/regionális versenyképesség* a közgazdaságtan értelmezhető, annak bármely, már a kezdetektől is használt fogalmától eltérő, új kategóriája, amelynek alkalmazása előmozdíthatja a tudomány további fejlődését. Számomra Krugman (és Porter) gondolatai is azt a nézetemet támasztják alá, hogy a fogalom NEM a *közgazdaságtan*, hanem a *politika* territóriumának része. Az országok, régiók, városok „versenyképességének” mérése a politika versenyének része: a területi egységeknek (nemzetek integrációinak, nemzeteknek, régióknak, városoknak) a relatív területi (nemzetközi, hazai) „jóléti rangsorban” való elhelyezkedése és annak időbeli változása igazából a politika „sikermércéje” és versenyzésének eszköze. (Anélkül, hogy a politikaelmélet területére tévednénk, nyilvánvaló, hogy az előbbiekhöz kapcsolódik bizonyos „területhez kötődő” öntudat az ott élők részéről, de némileg talán még ez is a politikai verseny rekvizitumaként értelmezhető.)

A verseny szigorúan közgazdasági (a szerző által is többször, több forrásból idézett) fogalma, vagyis a *szűkös erőforrások megszerzéséért folytatott küzdelem* értelmében a területi egységekkel kapcsolatban két típusú, közgazdaságilag is értelmezhető „verseny” tapasztalható: az egyik a térséghez tartozó vállalatok versenye a területen kívüli piacokon, míg a másik a területi egységek vetélkedése a külső erőforrások (tőke, munka, tudás, közösségi költségvetési források) odavonzásáért, illetve a már meglévő (potenciálisan mobil) erőforrások megtartásáért. A területi politika sokat tehet a fenti két „versenyterületen” elérhető sikeresség érdekében azáltal, hogy olyan üzleti környezetet alakít ki, illetve működéséhez járul hozzá, mely versenyképessé teszi a helyi vállalkozásokat, és ugyanakkor vonzóvá teszi a területet más vállalatok számára is. Mindezen intézkedések viszont egy általános, a területen élők jólétének növelését célzó politika *részei* lehetnek csak, vagyis az így értelmezett versenyben való helytállás csak ezen cél elérését biztosító *eszközök* egyike csupán. Vagyis az így értelmezett „versenyképesség” eszköz és nem cél többé! Céllá csak akkor válik, ha (többek között) a fenti két típusú verseny eredményeként elért (bármily nehezen is mérhető) „jólét” területek közötti összehasonlításának igénye is megjelenik, s így a „területi jóléti verseny” során a területi egységek a rangsorban való elhelyezkedése és annak változása mérése/mérhetősége kerül az érdeklődés fókuszába. Ez a „jóléti verseny” viszont már nem közgazdasági, hanem politikai kategória.

Önmagában persze értelmes kutatási terület lehet mindazon tényezők vizsgálata, amelyek egy-egy területi egység gazdaságpolitikájának sikerességét biztosítják a fenti két típusú versenyben való helytállás szemszögéből értelmezve. Ez így valóban a területi gazdaságpolitika „versenyképességének” kutatását jelentené. Nekem viszont úgy tűnik, hogy a versenyképességi irodalom nem erről, hanem a területi egységek jóléti rangsorában elért jobb helyezéserért való versenyről szól. (Ezt igazolja a versenyképesség általános mércéje, vagyis a GDP/fő is, ami hagyományosan a közgazdaságtan egyik, korántsem tökéletes, „jóléti mércéje”.) Akkor viszont felvetődik a kérdés, hogy a „területi versenyképesség” fogalmával mennyire jutott előbbre a közgazdaságtudomány, ha továbbra is a „területi jólét” növelése áll a fókuszban? Ez pedig már Adam Smith óta egészen napjaink növekedés elméleteiig a tudomány egyik alapproblémája. A gondolkodás új dimenziója tehát pusztán a nemzetek rangsorolásának az igénye, illetve az, hogy a „területi jólét” szintjét (a globális dimenzió megjelenése eredményeként előtérbe került) fenti két típusú területi versenyben való helytállás is meghatározza.

Mindezek a kritikai gondolatok természetesen nem vonnak le semmit a szerző azon igen lelkiismeretes erőfeszítéseinek értékéből, melyek során a területi versenyt, versenyképességet kívánja definiálni a szakirodalom alapján, valamint azon rendkívül szerteágazó kutatások jelentőségéből, melyeket a legkülönbözőbb versenyképességi dokumentumok részletes, rendszerezett bemutatása jelent. A dolgozatban közöltek teljes mértékben konzisztensek a gyakorlati gazdaságpolitika szempontjából megalkotott, rendkívül kiterjedt irodalom szellemével, fenti gondolataim ezen irányzat közgazdaságtani jelentőségével kapcsolatosak.

Részletező megjegyzések:

128. o. Utalás történik Porter globális versenyre vonatkozó gondolatainak „egyre szélesebb körben való” elfogadására, valamint empirikus vizsgálatokra, amelyek Porter gondolatait igazolják. Itt hiányoltam legalább néhány hivatkozást a szakirodalomból. Itt jegyzem meg, hogy az innováció lokális–globális kötődése meglehetősen jól ismert az innovációs szakirodalomban, és valószínűleg nem Porter felismerése (legfeljebb „újrafelfedezésről” lehet szó).

128–129. o. Nem világos számomra, hogy a Kornai Jánostól származó „koordinációs mechanizmusok” miként épülnének be az értekezés gondolatmenetébe. Számomra „idegen test” a mechanizmusok ismertetésének közel egy oldala, hisz azon kívül, hogy a verseny koordinációs mechanizmusa fogalmat néhányszor még megtaláljuk a dolgozatban, sem annak pontos definícióját nem adja meg, sem a fogalomnak az elemzések szempontja szerinti jelentőségét nem világítja meg az olvasó számára a szerző. (Csak egy példát említve számos problémám közül: nem világlik ki, hogy például az „etikai koordináció” miként lesz a verseny eszköze, pedig nyilvánvalóan az lehet. Nem derül ki ez a dolgozathoz, pedig a későbbiekben a „regionális hálózatok” elemzésénél bőven lenne lehetőség ezen koordinációs mechanizmus működésének feltárására.)

III. rész

Az értekezés harmadik része a régiók és megyék versenyképességéről szól. A rész legfőbb értéke a szerző által kifejlesztett „piramis modell” ismertetése. Az utolsó két fejezetben a magyar régiók és megyék „versenyképessége” elemzésének első eredményei kerülnek közlésre. Míg a 9. fejezet leíró elemzése korrektnek mondható, a 10. fejezetben közöltek elnagyoltak, módszertanilag nem kellőképpen dokumentáltak.

251. o. Inkonzisztenciát visz a dolgozatba az alapkategóriák kibővítése a negyedik tényezővel (a régiók gazdaságának nyitottsága), mivel ez ellentmondásban van a 222. oldalon közölt definícióval (képlettel). Az olvasó hiányolja a szerző magyarázatát e tekintetben.

284. o. és környéke. Az olvasó hiányolja a „megyék versenyképessége komplex mutatójának” kiszámítása során alkalmazott módszer gondos dokumentálását. Mindezek közlését egy részletes függelékben tartottam volna szükségesnek. Sajnálatos módon a „statikus” és „dinamikus” mutatók definiálása sem történik meg a fogalmak használata előtt.

3. Összefoglaló értékelés

Lengyel Imre dolgozata fontos munka a magyarországi regionális közgazdaságtan irodalmában. Az értekezés hosszú évek kitartó kutatásainak szintézise. Kritikai megjegyzéseim felhasználásával reményeim szerint a szerző tovább emelheti annak értékét, amennyiben a mű könyvként való publikálása mellett dönt. Mindent összevetve, a nyilvános vita kitézését és az értekezés elfogadását fenntartások nélkül, egyértelműen támogatom.

Pécs, 2004. augusztus 8.

Varga Attila

OPPONENSI VÉLEMÉNY

Lengyel Imre: A „Régiók versenyképessége és gazdasági fejlődése Magyarországon” című akadémiai doktori értekezéséről

TÖRÖK ÁDÁM

Lengyel Imre kiemelkedően fontos és aktuális témát választott akadémiai doktori értekezéséhez. A témaválasztást az interdiszciplináris jelleg miatt is különösen üdvözölni kell. A versenyképesség regionális dimenziójának vizsgálata a kilencvenes években jelent meg a nemzetközi szakirodalomban, és csak néhány éves késéssel Magyarországon is a kutatási programok része lett.

A jelölt annak a 3-4 magyar szerzőnek az egyike, aki az elmúlt néhány évben több színvonalas publikációval, a nemzetközi szakmai fejlődéshez gyorsan illeszkedve kezdte meg ennek az új tudományterületnek a hazai művelését. Disszertációja ilyen irányú kutatásai összefoglalásának is tekinthető.

Az értekezés igen átgondolt és világos szerkezetű. Új tudományos eredményeket két témakörben tartalmaz. Az egyik elsősorban a disszertáció második, a másik pedig a harmadik részében jelenik meg. A 2. rész a versenyképesség-elemzési módszertan fejlesztésének fontosabb szakirodalmi eredményeit összegzi és értékeli, különös tekintettel magyarországi alkalmazásukra.

A 3. rész pedig a szerző regionális versenyképességi vizsgálatainak nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi szakirodalomban is új, vagy újszerű eredményeit mutatja be. Ezek az eredmények egyébként kitűnnek módszertani megalapozottságukkal, s jól tükrözik a jelölt kutatói habitusának egyik fontos sajátosságát: korszerű és széles körű módszertani felkészültségét, amelynek csillogtatása azonban sohasem válik öncéllá a jelölt tudományos munkáiban.

Bizonyos szerkezeti aránytalanságról árulkodik az a körülmény, hogy a tudományos eredmények az értekezés második kétharmadára koncentrálnak. Ez ugyanis arra utal, hogy az első rész elsősorban leíró jellegű. A gyanú részben ugyan, de beigazolódik.

Az első rész olvasásakor ugyan jócskán találkozunk Lengyel Imre analitikus törekvéseivel, de ez a rész a továbbiakkal összehasonlítva mégsem tűnik koncepciónálisan valóban teljesen átgondoltnak. Itt ugyanis a regionális, pontosabb és korszerűbb kifejezéssel térgazdaságtan szakmai köztudatba való bevezetésének szándékát látjuk, amely keveredik a szakterület néhány fontosabb általános eredményének bemutatásával és a regionális specializáció újabb fejleményeinek elemzésével. Ez utóbbi áttekintés ugyanakkor sikeresen szemlélteti, hogy miért és mennyiben váltotta fel a hagyományos, német eredetű spekulatív gazdaságföldrajzot a gazdaságfejlesztés és a szakosodás kvantitatív térbeli modelljeire építő „Új Gazdaságföldrajz”.

Az értekezés elméleti része jól foglalja össze a szakterületen végbement átmenetet a német szerzők uralta múlttól az angolszász inspirációjú jelenig. Az értekezés szemléletének formálásában két, a 2000-es évek elején világszerte kiemelkedően divatos szerzőnek, Michael Porternek és Paul Krugmannek kifejezetten jelentős szerepe volt. E két szerzőre a jelölt sokszor, talán az illónél is nagyobb tisztelettel hivatkozik, és nemigen illeti őket kritikai megjegyzésekkel.

Személyes véleményem – amelyre egyébként a jelölt több helyen is korrektül hivatkozik – ugyanakkor az, hogy Portert elemzéseinek viszonylag vézna gazdaságelméleti megalapozottsága, Krugmant pedig sokszor túlzottan neoklasszikus indítatású szabadkereskedelmi fundamentalizmusa miatt érhetné bírálat. Az ilyen bírálatok persze ritkák és óvatosak a két amerikai szerző igen nagy szakmai tekintélye miatt, de a jelölt talán jobban kitérhetett volna rájuk az értekezés egyébként igen igényes és alapos szakirodalmi áttekintő részében.

Itt kell megjegyeznem, hogy a jelölt a 98. o. lábjegyzetében éppen csak megemlíti a Porter-féle, a fő versenyképességi tényezők szerint képzett fejlődési szakaszmodell átalakulását, a negyedik szakasz kikerülését a modellből. Ez a jelentős szakmai fejlemény feltétlenül több kommentárt érdemelt volna az értekezésben.

Az értekezés fontos eredménye az úgynevezett „piramis-modell”, amelynek összefoglaló ábráját a szerző a 230. oldalon adja. A modell műfajilag hasonló a „Porter-gyémánthoz”, azaz egy demonstrációs séma és egy tudományelméletileg valóban definiálható modell keveréke, de mindenképpen fontos lenne elterjesztése a szakirodalomban. Tartalmával teljes mértékben egyetértek, és külön szellemes ötletnek tartom az „alpiramisok” külön ábrázolását. Sajnos az értekezés csak eléggé vázlatosan fejti ki ezek típusait, s azok közül hiányolom a „fordista” régiónál még fejletlenebb típust, a tényleges perifériát.

Érdekes egyébként a „masztabák” és a Porter-féle fejlődésizsakasz-modell közötti logikai analógia, a szerző ezt is részletesebben kifejthette volna. Némi fenntartásom van ugyanakkor a „masztaba” kifejezéssel szemben: nem tartom igazán szerencsés ötletnek egy, csak szűk körben ismert és furcsán hangzó egyiptológiai szakkifejezés kölcsönvételét a regionális tudományban vagy a közgazdaságtanban. Annál kevésbé, mert a szó eredeti jelentését majd minden egyes publikációban külön meg kellene magyarázni, ahol a szerző használni fogja.

A továbbiakban az értekezés egyes részmegállapításaira, illetve nem eléggé pontosan érthető megfogalmazásaira térek ki.

40. o.: a nemzetközi gazdaságtan tudományágát a szerző úgy ábrázolja összehasonlító sémájában, mintha ott több évtizede megállt volna az idő. Korábban már utaltam bizonyos nagy tekintélyű szerzők túlzott tiszteletére, s itt éppen azt látjuk, hogy a jelölt nemzetközi gazdaságtan ügyben Krugmant szinte kizárólagos kútfőnek tekinti. Azt azonban Krugman sem írja, hogy a nemzetközi gazdaságtan modellalkotási törekvései megálltak volna a Heckscher–Ohlin elméletnél, ahogy ezt a jelölt feltételezni látszik. Nem fedi a valóságot, hogy a modern piacelméletek felé

vezető átmenet csak a regionális gazdaságtanban figyelhető meg, a nemzetközi gazdaságtanban viszont nem.

74. o.: jóval bővebb kifejtést érdemelt volna a lábjegyzetbe tett megállapítás a Castells munkái alapján készült ábráról, pontosabban annak „újbaloldali”, lényegében strukturális marxista szemlélet”-éről. Azt nem hiszem, hogy a társadalmi és a térbeli szerkezet ideológiai, politikai-jogi és gazdasági dimenzióinak közös sémában való ábrázolása önmagában marxista indíttatású lenne, arra pedig aligha van szükség, hogy a „marxista” kifejezés minősítő jelző szerepet kapjon.

Az ábra elemzése a 74. oldalon egyébként kifejezetten abból indul ki, hogy a Castells-féle álláspont általánosan elfogadott. Ebből tehát az következne, hogy a szakma ebben a kérdésben „újbaloldali” álláspontra helyezkedett volna? Aligha valószínű. A jelölt ugyanakkor biztosan nem téved abban, hogy ez az álláspont bizonyos marxista hatásokat is mutat. Éppen e hatások kifejtése lett volna újabb izgalmas eleme az értekezésnek.

95. o.: a „tudásalapú” gazdaság kifejezés kritikátlan használata ellen évek óta szélmalomharcot folytatok. Véleményem szerint ugyanis az összes eddigi emberi gazdaságszerveződési forma valamennyire tudásalapú volt, a különbség a mértékekben van. A jelöltnek természetesen nem vitatható el a joga arra, hogy ezt az igen elterjedt, s szakmailag elfogadottnak is tűnő kifejezést használja disszertációjában. Az értekezés nyilvános vitája azonban talán alkalmat ad majd arra, hogy közösen új, s pontosabb magyar kifejezést találjunk erre a valóban igen fontos fogalomra.

96. o.: a Leontief-paradoxonra való utalás ebben a formában kissé elnagyolt és homályos. A paradoxon semmiképpen sem olyan általánosabb érvényű tézis, amely „megfigyelhető” lehetne a nemzetközi munkamegosztás egészére.

A paradoxonnak eléggé komoly szakmai utóélete volt, és már maga Leontief is elismerte, hogy az általa alkalmazott mérési módszerek és munkahipotézisek mellett a paradoxon nem állja meg a helyét. A (kül)kereskedelmi elméleti szakirodalom ma már nagyjából egyetért abban, hogy a Heckscher–Ohlin elmélet általános kritikája nem alapozható csupán a Leontief-paradoxonra, bár kétségtelen, hogy ezt a gondolati irányzatot a paradoxon indította el. Nem a Leontief-paradoxonból indult ki az átmenet, sem a komparatív előnyök elméletétől a kompetitív előnyök elmélete felé. Ha a jelölt értekezését publikálni kívánja, ebben a kérdésben szívesen állok rendelkezésére szakirodalmi tanácsokkal.

105. o.: a „tradeable szektor” kifejezés alkalmazását magyar nyelvű szövegben nem javaslom. A magyar szakirodalom a nyolcvanas évek eleje óta erre a „kompetitív szektor” szóösszetételt használja. Kétségtelen, hogy ez a szóhasználat nem igazán szerencsés, mert azt sejteti, mintha a nemzetközi kereskedelemből kimaradó termékeket és szolgáltatásokat előállító szektorokban nem volna verseny. A szerző által használt angol kifejezés teljesen elfogadható magyar megfelelőjét ugyancsak meg kellene találnia a szakmai közösség ama részének, amely érdekelt a magyar közgazdasági szaknyelv minőségének javításában.

125–126. o.: a verseny problematikájának szakirodalmi áttekintése ebben a formájában túl érintőleges, a kevésbé beavatott olvasó számára valószínűleg nehezebben érthető. A 126. oldalon közölt Porter-féle séma igényelt volna némi kommentárt a szerzőtől – legalább, hogy ezt a modellt teljesen el is fogadja-e – különösen azért, mert a lábjegyzetben közli is, hogy a Porter-féle eredeti ábrát át is szerkesztette.

Túlságosan kézenfekvő szójáték, de nem hagyhatom ki: *ez a séma kissé sematikus*. Az összehasonlítás feltűnően Pareto-optimális: a „hagyományos” modell mindegyik eleménél jobbnak látszik az „új” modell megfelelő eleme, pedig az igazságot sokkal inkább a két megközelítés ötvözésében kellene keresni. Ez az ábra kissé emlékeztet azokra a fejtegetésekre a régi társadalomtudományi tankönyvekben, ahol az egyik társadalmi rendszert minden elemében jobbnak mutatták be a másiknál.

131. o.: a sportversenyekkel stb. való összehasonlítás félreérthetőségére tett utalás ugyancsak tükrözi, hogy a jelölt mellőzi a forráskritikát a tudományterület legtekintélyesebb külföldi szerzőivel szemben. A komparatív előnyökre támaszkodó érv nem fér össze a jelölt korábbiakban kifejtett gondolatrendszerével, amelyben már a kompetitív előnyök kaptak hangsúlyt.

Nem világos, hogy a komparatív előnyökre épülő specializáció mennyiben *nem* versenyjellegű. A hivatkozott szövegrészben a jelölt mintha kissé önkényes logikát alkalmazna, hiszen azt sugallja, hogy a versenyt eleve lehetetlenné teszi, hogy minden gazdaságnak saját komparatív előnyei vannak. Ki kellett volna fejteni kissé bővebben, hogy a jelölt szerint a komparatív előnyök fogalma vajon a nemzetközi verseny mércéjének is tekinthető-e, mert ez a szövegrész csak homályosan foglal állást ellenkező értelemben.

180. o.: csak apró érdekesség, de a szerző által „Ahvenanmaa” névvel jelölt finnországi régió – egy szigetcsoport – közkeletű neve Åland-szigetek. Ezen a területen ugyanis olyan fokú a svéd autonómia, hogy csak a svéd a hivatalos nyelv, a másik elnevezést általában a finn nyelvű szövegekben használják. Persze ennek nincs akadálya más nyelvű környezetben sem, hiszen a finn ugyanúgy hivatalos nyelv az EU-ban, mint a svéd.

300. o.: „A regionális versenyképesség javításáról” alcímmel szemben az első megjegyzésem, hogy a versenyképességet inkább növelni, mint javítani szokták. Ennél jóval lényegesebb tartalmi kérdés, hogy milyen értelemben lehet a regionális versenyképesség javításáról beszélni, amikor ennek szintje értelemszerűen régióként más és más. Lehet cél a kiegyenlítés, vagy a kiegyensúlyozott növelés, vagy pedig a kiemelt növelés egyes területeken. Más-más szempontból mindegyik „javítást” jelenthet, de egyszerre nem lehet kitűzni mindhárom célt.

Az alfejezet végén – egyben az értekezés lezárásaként – kissé meglepő tömörséggel jön vissza Porter modellje a versenyképesség növelését szolgáló gazdaságfejlődés szakaszairól. A jelölt három csoportba osztja a magyar megyéket a modell szerint, és ezt a felosztást el is tudom fogadni. A felosztás alaposabb indokolása vagy kifejtése azonban itt – mintegy az értekezés gondolati összefoglalójaként – feltétlenül elkelt volna.

* * *

A bíráló viszont nem teheti meg, hogy lemondjon az összefoglalóról. Lengyel Imre akadémiai doktori értekezését

- kiváló témaválasztása, jelentős új kutatási eredményei, módszertani igényessége és komoly szakirodalmi megalapozottsága miatt,
- szerkezeti egyenetlenségei, a szakirodalommal szembeni kritikai szemlélet esetenkénti hiánya, illetve egyes részek túlzottan leíró jellege *figyelembevételével*

olyan műnek tartom, amely alapján a jelölt sikerrel pályázhat az MTA Doktora tudományos címre. Javaslom tehát az értekezés nyilvános vitára bocsátását, és Lengyel Imre számára az MTA Doktora tudományos cím odaítélését.

Balatonfüred, 2004. június 10.

Török Ádám

